

Sekularizace a lidová zbožnost

„Snad nikde jinde na Moravě se nezachovalo tolik pohanských zvyků a pověr jako na Rožnovsku a sousedním Vsacku. Lidé dosud věří v bájeslovné bytosti: bosorky (čarodějnice), divoženky (víly), hůkalky (lesní panny), mory (můry), polednice, černokněžníky, slíbky (dívka, která slib milému zrušila), špírky (rarášky), světlonochy, vodníky a strašidla. Na Valašsku zachoval se dosud vedle zázračných lékařek (bohyň) též zvláštní druh věštců a zaklínačů, jimž božec nebo bohoň říkájí. – Zaklínají vředy a nácty, odvádějí kroupy, pomáhají od učarování a vypátrávají ukradené věci. Takoví božci jsou v Karlovicích a ve Vidči. Poezie roku církevního se zvyky a obřady starobylými namnoze i pohanskými zachovala se na Rožnovsku v míře značné.“

Čeněk KRAMOLIŠ: Vlastivěda moravská, II. Místopis. Rožnovský okres. Brno: Múzejní spolek, 1907; redakčně upraveno.

Hanuš Schwaiger: Vodník (detail, 1886)

CESTA Z CÍRKVE

Pojem „**sekularizace**“ zažil několik dějinných proměn. Nejprve označoval **přechod uvnitř církve**, kdy se mniši z klášterů stávali světskými kněžími, faráři. Poprvé bylo jako **sekularizování** pojmenováno odnětí majetku církvi v souvislosti s vestfálským mírem ukončujícím třicetiletou válku (1648). V tomto duchu rovněž proběhla proměna majetkových práv vyvlastněním církve ve Svaté říši římské (na území dnešního Německa), a to ve prospěch sjednocených světských knížat v Porýní. Příslušné usnesení říšské deputace z roku 1803 přímo hovoří o sekularizaci. Termín postupně získával další a širší významy, které během 19. století dospěly k univerzálnímu pojmu „**zesvětštění**“. Ten je používán dodnes. **Zásadní příčinou takto vnímané sekularizace byla snaha člověka rozumu zbavit se závislosti na církevních a náboženstvích.**

Tento v úplnosti téměř neuchopitelný společenský proces, charakteristický pro období tzv. dlouhého 19. století (od osvícenských reforem **Josefa II.** a Francouzské revoluce do první světové války) měl podle britského historika **Hugha McLeoda** šest základních prvků, které zahrnovaly: individualizaci náboženského přesvědčení (každý věří, v co chce); formalizaci náboženské praxe (členové církvi chodí do kostela hlavně proto, že se to od nich očekává); úpadek postavení náboženství ve veřejných institucích (vláda již neodvozuje svoji moc z Boží milosti); tvorbu zdrojů osobní identity (lidé již neděkují za své schopnosti Bohu, ale sobě); míru vztahů víry k lidové a masové kultuře (celá obec se nyní již neschází v kostele, ale např. na fotbal) a konečně pozici náboženství v politickém boji (zda např. dokáže odmítání potratů z náboženských důvodů přesvědčit politickou veřejnost).

Jak se vyvíjelo chápání pojmu „sekularizace“? Proč je sekularizace jen obtížně uchopitelný proces?

Zároveň platilo, že vedle staré náboženské „ideologie“ vyrůstaly v 19. století další formy společenské angažovanosti, např. „víra“ ve vědu nebo v umění. Docházelo pak i ke **spojování náboženství s novými ideologiemi** (např. s nacionalismem).

Jako zásadní se jeví **otázka, zda není sekularizace především záležitostí tradičních církví**, které přicházejí o věřící, zatímco víra zůstává a hledá jen nová vyjádření. Podle tohoto výkladu musí některá z forem náboženství mezi lidmi vždy existovat, protože člověk potřebuje naději, která přesáhne jeho pozemskou existenci bezpoutanou strachem, bolestí a smrtí. Sekularizace po sobě **nezanechala společnost bez náboženství**, oslabena byla „jen“ jeho dosud klíčová církevní forma. Toto oslabení lze přesvědčivě doložit především **ve vztazích církve a státu**, kde docházelo k **oddělování státu a církve**. Přestalo platit pravidlo, že vládce země určuje náboženství jejích obyvatel. Zaváděním občanských zákoníků a vztahu občan–stát **církev ztratila staleté funkce spojené s akty křtu, svatby a pohřbu se všemi právními důsledky**. Na místo faráře, který provázel člověka od kolébky ke hrobu, přichází anonymní státní úředník se svými civilními rituály, což nemohlo zůstat bez odezvy ve společnosti. Extrémní podobou oddělování státu a církve je **boj státu s církví**, v němž stát usiluje o zničení církevních struktur a dosažení **ateismu** (vedle pokusů v rámci Francouzské revoluce je zřejmě nejextrémnějším příkladem takového boje albánská komunistická diktatura ve 20. století – v zemi bylo roku 1967 náboženství zcela zakázáno).

Jaké byly důsledky sekularizace ve vztahu státu a církve?

Některé totalitární režimy 20. století se pokusily nahradit údajně překonané formy státu i církve zároveň. Spojovaly světské i „náboženské“ role – a to včetně „hraní si na Boha“ při genetických experimentech, zneužívajících poznatky evoluční biologie ve snaze o vytvoření „nového člověka“ (nacistické Německo aj.).

Sekularizace

– termín obecně označuje pokles vlivu náboženství a jeho institucí ve společnosti. Projevem sekularizace je desakralizace, tedy oproštění každodenního života lidí od náboženských představ, nadpřirozených jevů a magických praktik. Tento proces, označovaný také jako „odkouzlení světa“, se používá při popisu proměny tradiční západní společnosti ve společnost moderní – k té došlo s nástupem osvícenství a vědecké revoluce na konci 18. století. Jedním z důsledků procesu mohl být ateismus, tedy život bez Boha.

1 Revoluce ateismu

Francouzská revoluce znamenala v mnohých směrech **úplný rozchod s křesťanskou tradicí**. Někteří revoluční představitelé byli zároveň stoupenci ateismu a chtěli zničit vše, co připomínalo staré náboženství. Hébertovci, následovníci radikálního novináře Jacquese-Reného Héberta (1757–1794), podporovali ateistický kult rozumu, který vycházel z některých myšlenek osvícenství. Vyzývali k plenění kostelů a k jejich přeměně na „chrámy rozumu“, předváděli parodie na mše. Křesťanské oltáře se stávaly oltáři „svobody“, na dveře katedrál byl vytesán nápis: „K filozofii!“ Platilo, že „od nynějška je jediným bohem lid“.

2 Bůh, nebo opice?

Britský přírodovědec Charles Robert Darwin (1809–1882) je zakladatelem **evoluční biologie**. V knize „O původu druhů“ (1859) rozvinul **teorii přirozeného výběru**. Vědecký pokrok, symbolizovaný evolucionismem hlásajícím původ člověka z opice, se ve druhé polovině 19. století utkal s tradičním náboženským výkladem o stvoření člověka Bohem. Darwinovy teorie pak někteří aplikovali na celou společnost. Tento **sociální darwinismus** hlásal zlověstný předpoklad, že přežít a budovat novou společnost mají jen ti nejschopnější. Jiná linie darwinismu – eugenika – si při experimentech se změnami „rasových parametrů“ člověka podle kritiků přímo „hrála na Boha“.

LIDOVÁ ZBOŽNOST V „DLOUHÉM“ 19. STOLETÍ

Na rozdíl od kultury elit se **lidová kultura** (zpravidla kultura nižších sociálních vrstev venkovského obyvatelstva) předávala z generace na generaci s velkou setrvačností po celé věky. Byla neodmyslitelně **spjata s vírou a svěbytným pojetím náboženství**. Součástí tohoto pojetí tvořila **každodenní zbožnost** (především ve formě modliteb – ranních, před jídlem, při vycházení z domu, před začátkem práce, při odbíjení kostelních hodin, po vykonání práce, večerních apod.), která většinu obyvatelstva udržovala v pokorné smířlivosti s realitou pozemského života. Život venkovanů mnohem více než u jiných společenských vrstev ovlivňoval přírodní systém střídajících se ročních období s četnými **rituály**, které měly zajistit dobrou úrodu, ale i bezpečí a ochranu rodiny hospodáře. **Znalost přírody** umožňovala rozpoznat a léčit nemoci, stejně tak se vyrovnat se zkázou nebo špatným počasím. Proto u lidové víry sledujeme snahu **přibližovat se vysokým křesťanským ideálům a přetvářet se starými zvyky a pověrami**. Častá byla **víra v magické působení posvěcených předmětů**. Podle přesvědčení obyvatel obývala venkovskou krajinu i v 19. století řada

Příručka počtů, měr a vah pro obchodníky („kalkulačka“ z roku 1788), jejíž přírozenou součástí byly modlitby.

nadpřirozených bytostí, zdaleka nejen těch, které „povolovalo“ církevní učení. Zvláštní roli měla **úcta k posvátným místům v krajině** – ke studánkám a pramenům, jimiž se otvírala země; ke stromům, o jejichž spojení se životem jednotlivých lidí, staveb nebo obcí si lidé vyprávěli legendy; ale i ke skalám, kamenům, rozhraním různých prostředí, rozcestím a jiným neobvykle působícím prostorům. Tuto staletou tradici z předkřesťanských časů obohatily křesťanské symboly, kříže nebo svaté obrázky.

Osvícenství usilovalo pomoci správného vzdělání o očištění krajiny od magie. **Osvícenský katolicismus** se zřikal předchozího barokního prožívání víry plného citu a emocí. Upřednostňoval střízlivější zbožnost bez „pověr“ a náboženského nátlaku, v čemž nacházel podporu dvou menšinových **protestantských církví** povolených **tolerančním patentem Josefa II.** (1781). **Takto racionalizované náboženství se stalo významným pomocníkem státu** především v oblasti výchovy, osvěty a charity. Církev měly být doplňkovým nástrojem státní správy, např. při vedení matrik. Lidová kultura a zbožnost se staly na jedné straně

Jaké byly charakteristické znaky lidové zbožnosti 19. století?

zdrojem identity národa a také předmětem národopisného výzkumu, na straně druhé byly karikovány (např. liberály) jako rušivý symbol zpátečnictví na cestě k pokroku. Určité **oživení lidového náboženství** v podobě masových poutí přinesly události jako zjevení v Lourdech (1858),³ byť se náboženský smysl poutí někdy ztrácel v záplavě světskosti. Kontroverzní účinek na lidovou zbožnost měly moderní vynálezy.⁴ Nové komunikační technologie ji sice spojovaly s centry víry, ale také stíraly tradiční specifika jednotlivých regionů. Podstatným prvkem zbožnosti po celé 19. století byla rostoucí **feminizace církve** („Bůh mění pohlaví“), zatímco odklon od církve byl hlavně mužským fenoménem.

3 Zjevení v Lourdech

V jeskyni poblíž jihofrancouzského města **Lurdy (Lourdes)** se měla čtrnáctileté podvyživené dívce Bernadettě Soubirous během roku 1858 osmnáctkrát zjevit Panna Maria, matka Ježíše Krista. Ukázala dívce léčivý

Ohlas francouzských událostí na Moravě – lurdská studánka u hradu Bítova (1858) pramen a žádala,

ať dá na místě vystavět kostel. Zvěst o zázračných uzdravujících účincích pramene učinila z Lurd **největší centrum křesťanské léčivé víry v Evropě**. Zjevení přineslo v době po vyhlášení kontroverzního papežského dogmatu o Neposkvrněném početí Panny Marie (1854) nový zájem o poutní místa po celé Evropě a posílení specifického jevu ženské zbožnosti.

4 Koleje k nebesům?

Moderní vynálezy se nevyučovaly se šířením náboženství. Na věk bezduchých strojů a víry ve všemocný pokrok reagovali mnozí romantickou touhou po návratu křesťanské kultury. Osvědčila se **role železnice a dalších moderních prostředků komunikace pro misie a spojení s papežským Římem** jako zárukou stability a tradic. Britští křesťané popisovali život jako cestu po duchovní železnici: „Cestu k nebesům vytvořil Kristus, s nebeskou pravdou byly položeny koleje, od země k nebesům se táhnou, k věčnému životu, kde končí... Boží láska je palivem, jeho pravda párou, jež pohání motor a vlak. (...) Pojdte tedy, ubozí hříšníci, nyní je čas, na každé stanici tratě, budete-li se kát a zavrhnete hřích, vlak zastaví a vezme vás s sebou.“

NÁVRAT NÁBOŽENSTVÍ?

„Návrat“ náboženství do veřejné sféry dnes patří mezi **nejdiskutovanější témata mezinárodní politiky**. Církev a náboženská společenství hledají způsoby, jak obnovit zájem věřících a oslovit ty ostatní. Přitom se ještě na konci 20. století mohlo zdát, že vědci zabývající se vírou a zbožností zkoumají zbytky jevu, který zaniká. S výjimkou nových náboženských hnutí na okraji společnosti, jimž se pejorativně říkalo **sekty**, se církev někdy rozpadala. Klesal počet účastníků bohoslužeb, ubývalo církevních sňatků i pohřbů. Data z Evropy měla být směrodatná pro celý svět. Náboženství jako by nepatřilo do nové doby, zůstalo stát před branami továren. Doba sekularizace přišla s vlastními **kulty národa, práce, pokroku**. Moderní sekulární ideologie však někdy nabývaly náboženských rysů (např. marxismus). Bylo stále zřejmější, že náboženství nezaniká, ale nabývá jiných forem. Jednou z nich je **privatizace náboženství** (např. soukromá víra „v něco, co nás přesahuje“), která souvisí s **individualismem, poklesem respektu k autoritám a nechutí podřídit se pravidlům komunity**. V západní Evropě totiž ubývali lidé nejen církvím, nýbrž i dalším kolektivním organizacím a akcím (např. členové politických stran a odborů). Přesto se zhruba od 70. let 20. století začal zvolna šířit jev, který lze označit jako **návrat náboženství do veřejného prostoru**. Křesťanství, judaismus, islám, ale i jiná náboženství znovu oslovují svět a pronikají do ekonomiky, politiky a médií. V rámci **křesťanství** jsou nejvlivnějšími proudy jednak **katolicismus**, reformovaný druhým vatikánským koncilem (1962–1965), s osobnostmi papežů **Jana Pavla II.** a **Františka**, jednak **evangelikální církve** se značným vlivem na současnou americkou politiku (obdobný je vztah pravoslavy a ruské politiky). V posledních desetiletích bojuje s křesťanstvím o světové prvenství v počtu nových věřících **islám**, který se – jako řada jiných náboženských směrů v historii i současnosti – vypořádává s radikálními proudy **náboženského fundamentalismu** a otázkou **násilí ve jménu víry**. Nárůst vlivu náboženství z mimoevropských kontinentů, zdá se, potvrzuje, že věk sekularizace končí.